

УДК 340. 1

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий дослідник
ORCID: 0000-0003-0566-9857*

ПРАВО І ЙОГО ТЛУМАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізується дослідження права як невід'ємної частини культурогенезу – у теорії культури безперервного процесу постійної адаптації людських спільнот до змінних умов їхнього існування шляхом вироблення нових форм діяльності і соціальної взаємодії – де право забезпечує цивільність такої діяльності та взаємодії, всотуючи і пропонуючи відрефлексовані засобами права моделі поведінки, ціннісні орієнтири, механізми соціалізації і комунікації. «Культурний поворот», передумовою якого стало поширення культурологічних теорій і методів, спектр яких сягає від англоамериканських «Cultural Studies», соціальних теорій П. Бурдьє, М. Фуко й до дискусій про культурологічне оновлення гуманітарних і соціальних наук, проявився у багатьох дисциплінах та національних наукових традиціях. Помітним він є і у царині права. Особливо це позначилося на дослідженнях права у контексті культурно-історичного процесу, що тягне необхідність осмислення проблем розуміння права того чи іншого історичного етапу та тлумачення як складової культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному філософсько-правовому, теоретико-правовому та історико-правовому дискурсі такий підхід демонструють студії С. Максимова, О. Литвинова, А. Полякова, О. Балінської, Г. Гленна, М. Козюбри, Р. Познера, Н. Рулана, Р. Дворкіна, Н. Оніщенко, Л. Макаренко та багатьох інших авторів.

Пошукам відповіді на питання «Як правові ідеї і інституції вплинули на західну культуру? І як сам закон сформувався в культурному контексті?» – присвячена шеститомна «Культурна історія права» (2019), яка є частиною культурно-історичної серії, видання якої свідчить про усталення широкого спектра відповідних дослідницьких стратегій. Їх метою висувається спроба зрозуміти історичну динаміку права у культурному процесі, пов'язаному у кінцевому рахунку зі здійсненням і забезпеченням колективної життєдіяльності людей, підвищенням рівня їх соціальної інтегрованості, організацією, регулюванням, комунікацією, соціальним відтворенням їх спільнот.

Сьогодні дискусії ведуться не так про виправданість культурного наступу на право, як про його методологічні засади, зокрема пов'язані з теоретико-методологічними проблемами міждисциплінарності.

Принцип міждисциплінарності є вираженням основоположної ідеї культурних досліджень, яка полягає у визнанні того факту, що культура не може існувати як автономна область, обмежена естетичними та формальними критеріями, вона завжди пов'язана з соціальними відношеннями, є їх вираженням і визначає їх [1, с. 18].

Але чи дійсно будь-які зв'язки права і культури є міждисциплінарними? На думку М. А. Дамірлі, розуміння міждисциплінарності не містить в собі звичайну взаємодію різних наукових дисциплін і прості переноси методів з одної дисципліни в іншу; вона проявляється в глибших зв'язках між дисциплінами, що інтегруються щонайменше в двох аспектах: запозичення методології, концепцій, когнітивних схем «нового прочитання» досліджуваних явищ, з їх суттєвою модифікацією відповідно до об'єкта дослідження (1), інтеграція різних дисциплін на рівні перетину дослідницьких полів, конструювання нових міждисциплінарних об'єктів (наукових дисциплін) (2) [2].

Метою статті висувається спроба обґрунтувати підхід до права як до соціокультурного феномену як визначального для його тлумачення в історичному процесі.

Основні результати дослідження. Вихідною у такій спробі може стати формула П. Бурдьє «права – це культурний капітал». Воно, пише Ж.-Л. Бержель, є водночас продуктом подій соціального

порядку і прояву волі людини, явищем матеріальним і сукупністю моральних та суспільних цінностей, ідеалом і реальністю, явищем історичного характеру і нормативного порядку, комплексом внутрішніх вольових актів підпорядкування зовнішньому, актів свободи й актів примусу [3, с. 36, 432].

Оглядаючи співвідношення права й культури – через пошук культурних контекстів права – ми впевнюємося в тому, зазначає А. П. Овчиннікова, що право оточує нас усюди. Отже, правові феномени з позицій культурологічного підходу завжди перебувають у контексті, який є сформованим очевидностями, які, своєю чергою, є змодельованими культурним досвідом суб'єкта [4, с. 107].

Право як соціокультурний феномен проявляє свої якості найперше у правовій культурі. Як зазначає І. В. Яковюк, розвиток правової культури відбувається за своїми внутрішніми законами завдяки її носіям (суб'єктам), які, створюючи, розвиваючи і зберігаючи правові надбання, самі перебувають під їхнім впливом, створюючи, утверджуючи, зберігаючи і транслюючи правові цінності [5, с. 649]. Власне саме суб'єкти права і є його основними тлумачами на різних рівнях правозастосування.

Підтримуючи позицію Л. О. Макаренка про правові цінності як культурні духовні цінності, які і є у найзагальнішому вигляді втіленням ще античних фундаментальних категорій Істини, Добра і Краси, можна зазначити, що методологічно важливим є розрізнення понять культури і цивілізації. Зокрема, О. М. Литвинов пропонує цивілізаційним вважати все те, що взагалі стосується людини і є результатом її діяльності як відношення до світу, культурним є те саме, але тільки таке, що має позитивне значення для людини, ... тоді право як можливість, і як настанова, стає втіленням культурних уявлень стосовно індивіда (особистості), а закон – втіленням цивілізаційного [6, с. 392].

За Ю. Лотманом, культура – це «негенетична» пам'ять колективу. Її актуальний зміст безпосередньо залежить від фіксації у той чи інший спосіб та транслювання. Пам'ять про «правильний» алгоритм правової поведінки І. П. Носов називає правовою традицією [7, с. 52], яка напряму пов'язана з правовими цінностями, які виступають критерієм їх класифікації. Водночас, І. І. Коваленко справедливо зазначає, що іноді в літературі традиція трактується надто широко: як визначені культурні зразки, інститути, норми, цінності, ідеї, звичаї, стилі тощо. На її думку, правова традиція – це власне механізм, засіб трансляції аксіологічно значущих елементів історико-правового досвіду поколінь [8, с. 52].

Однак, очевидно, що правова традиція в загальноприйнятому значенні, за умови невиключення до неї «негативних» правових цінностей і практик, зберігаючи та селекціонує позитивні правові цінності, забезпечує наповненість ними правової культури суспільства, яка в свою чергу ретранслює їх на всі сфери правового життя, і створює ціннісне, і, відповідно, культурне, тло для тлумачення права.

Так, в інтерпретативній теорії Р. Дворкіна, викладеній зокрема у праці «Імперія права» [9], сутність, зміст правових приписів розкривається не в їх буквальному сенсі, а в тому, як обґрунтовується обов'язок адресатів слідувати цим розпорядженням. Стверджуючи, що правові норми є самі по собі порожніми формами, дослідник наголошує, що зміст, який в них вкладається, є або політичним (стратегії, які проводять законодавці за допомогою норм), або моральним (принципи, які реалізують судді, вирішуючи конфлікти в суспільстві).

Основна апеляція ученого при тлумаченні направлена на цінності, мораль, політику, ідеологію, культуру, які і складають особливу моральну атмосферу, що утворює основу для розуміння права як цілісності (integrity), як добре продуманого і збалансованого цілого, а не як просто порожніх форм, які можуть бути заповнені будь-яким довільним змістом.

Отже, «імперія права» Р. Дворкіна – це інтерпретативний процес, що відображає політичний розвиток, рух до політичного ідеалу, постійне становлення права є процесом накладення принципів на політичну і юридичну практику, що вказує шлях до кращого майбутнього при збереженні всього даного в минулому [9, с. 498]. Додамо, що цей рух постулюється і визначається культурою – створеними людиною матеріальними і духовними цінностями, соціокультурними нормами, способами організації співжиття тощо.

Висновки. Коротким висновком викладеного може бути твердження, що тлумачити право в історичній ретроспективі, коли йдеться про опанування правовим досвідом того чи іншого соціуму, накопиченого упродовж століть, найпродуктивніше розглядаючи і досліджуючи його як соціокультурний феномен. Культура, ядром якої є цінності, у якості колективного програмування свідомості, яке відрізняє членів однієї групи чи типу людей від іншої (за Г. Хофстеде), складовою якої є і право, визначає рівень здійснення і забезпечення колективної життєдіяльності людей у соціумі/державі, їх соціальної інтегрованості та соціального відтворення загалом упродовж певного історичного періоду.

Список використаних джерел

1. Черемушкина Е. Ф. Истоки и становление проекта британских «Культурных исследований»: автореф. дисс. ... канд. культурологии; спец.: 24.00.01. Саранск, 2009. 19 с.
2. Дамірлі Мехман А. Междисциплинарность в исследовании права. Развитие методологии современной юриспруденции: матер. четвертой науч. конф. (м. Одеса, 27-28 березня 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-34.
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права. Пер. с франц. Г. В. Чуршуква; под общ. ред. В. Даниленко. Москва: Nota bene, 2000. 576 с.
4. Овчинникова А. П. Феноменология правовой культуры: философско-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.12. Одеса, 2016. 200 с.
5. Яковюк І. В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. 728 с.
6. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення: монографія. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
7. Носов І. П. Традиции и новации в российской правовой культуре. Философия права. 2011. № 4. С. 51-56.
8. Коваленко І. І. Архітектоніка правової культури в аксіологічному вимірі: до постановки питання. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 1. С. 116-122.
9. Дворкин Р. Империя права. Пер. с англ. С. Моисеева; под науч. ред. С. Коваль, А. Павлова. М.: Издательство Института Гайдара, 2020. 592 с.

References

1. Cheremushkina E. F. Ystoky y stanovlenye proekta brytanskykh «Kulturnykh yssledovaniy»: avtoref. dyss. ... kand. kulturolohyu; spets.: 24.00.01. Saransk, 2009. 19 s.
2. Damirli Mekhman A. Mezhdystyplynarnost v yssledovanyu prava. Rozvytok metodolohii suchasnoi yurysprudentsii: mater. chetvertoi nauk. konf. (m. Odesa, 27-28 bereznia 2015 r.). Odesa: Feniks, 2015. C. 26-34.
3. Berzhel Zh.-L. Obshchaia teoriya prava. Per. s frants. H. V. Churshukova; pod obshch. red. V. Danylenko. Moskva: Nota bene, 2000. 576 s.
4. Ovchynnikova A. P. Fenomenolohiia pravovoi kultury: filosofsko-pravove doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. nauk. Spetsialnist 12.00.12. Odesa, 2016. 200 s.
5. Yakoviuk I. V. Pravova kultura yak kharakterystyka yakisnoho stanu pravovoi systemy. Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy: u 5 t. Kharkiv: Pravo, 2008. T. 1: Metodolohichni ta istoryko-teoretychni problemy formuvannia i rozvytku pravovoi systemy Ukrainy. Za zah. red. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna. 728 s.
6. Lytvynov O. M. Pravo yak fenomen kultury: sproba filosofskoho osmyslennia: monohrafiia. Luhansk: Yantar, 2014. 800 s.
7. Nosov Y. P. Tradytssy y novatsyy v rossyiskoi pravovoi kulture. Fylosofiya prava. 2011. № 4. S. 51-56.
8. Kovalenko I. I. Arkhitektonika pravovoi kultury v aksiolohichnomu vymiri: do postanovky pytannia. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofofiia, filosofofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. 2013. № 1. S. 116-122.
9. Dvorkyn R. Ymperyia prava. Per. s anhl. S. Moiseeva; pod nauch. red. S. Koval, A. Pavlova. M.: Yzdatelstvo Ynstitutu Haidara, 2020. 592 s.

Бондарук Т. І. Право і його тлумачення в контексті культурно-історичного процесу

У статті робиться спроба обґрунтувати підхід до права як до соціокультурного феномену як визначально для його тлумачення в історичному процесі. Вихідною пропонується формула П. Бурдьє «право – це культурний капітал».

Привертається увага до права як соціокультурного феномену, правових цінностей як культурних духовних цінностей, правової традиції тощо. Звертається увага на деякі положення інтерпретативної теорії Р. Дворкіна щодо обумовлення змісту норм права політичними (стратегії, які проводять законодавці за допомогою норм) або моральними (принципи, які реалізують судді, вирішуючи конфлікти в суспільстві) чинниками.

Робиться висновок, що тлумачити право в історичній ретроспективі, коли йдеться про опанування правовим досвідом того чи іншого соціуму, накопиченого уподовж століть, найпродуктивніше, розглядаючи і досліджуючи право як соціокультурний феномен. Культура, ядром якої є цінності, у якості колективного програмування свідомості, яке відрізняє членів однієї групи чи типу людей від іншої (за Г. Хофстеде), складовою якої є і право, визначає рівень здійснення і забезпечення колективної життєдіяльності людей у соціумі/державі, їх соціальної інтегрованості та соціального відтворення загалом уподовж певного історичного періоду.

Ключові слова: право, соціокультурний феномен, культурно-історичний процес, тлумачення.

Bondaruk T. I. Law and its interpretation in the context of cultural and historical process

The article attempts to substantiate the approach to law as a socio-cultural phenomenon as decisive for its interpretation in the historical process. P. Bourdieu's formula «law is cultural capital» is offered as a starting point. Attention is drawn to law as a socio-cultural phenomenon, legal values as cultural and spiritual values, legal tradition, etc.

Attention is drawn to some provisions of Dvorkin's interpretive theory regarding the conditionality of the content of legal norms by political (strategies pursued by legislators through norms) or moral (principles implemented by judges in resolving conflicts in society) factors. It is concluded that to interpret the law in historical retrospect, when it comes to mastering the legal experience of a society accumulated over the centuries, the most productive, considering and researching law as a socio-cultural phenomenon.

Culture, the core of which is values, as a collective programming of consciousness, which distinguishes members of one group or type of people from another (according to G. Hofstede), which includes law, determines the level of implementation and collective life of people in society / state, their social integration and social reproduction in general during a certain historical period.

Keywords: law, socio-cultural phenomenon, cultural-historical process, interpretation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-20

УДК 340.12

*Ірина Олександрівна Варакута,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-5758-1809*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОЇ ОБІЗНАНОСТІ

Постановка проблеми. Загальновідомо, що головним завданням держави є захист конституційних прав і свобод громадян. А для повної реалізації цієї задачі кожен громадянин повинен бути обізнаний щодо своїх прав та обов'язків. Суспільний розвиток можливий тільки при підтримці на належному рівні дисципліни і правопорядку, і однією з головних умов законослухняності соціуму є правова обізнаність. Будь-яка особа для вибору оптимального варіанта своєї юридичної поведінки та вступу в конкретні правовідносини повинна мати відомості з таких питань: які варіанти поведінки діюче право визнає правомірними? які дії необхідно здійснювати для того, щоб реалізувати свої права в конкретних відносинах та забезпечити отримання очікуваного результату? які засоби захисту порушеного права закріплені в чинному законодавстві? які санкції застосовуються в разі порушення чинних норм права? Тому і виникає необхідність дослідження такої категорії як «правова обізнаність».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана робота спирається на праці таких науковців, як Н. Дубина, Г. Ковальова, Н. Оніщенко, О. Столяренко, О. Турута, А. Шульга.

Мета статті. Проведення комплексного аналізу категорії «правова обізнаність», визначення її сутнісного наповнення та соціального призначення.

Основні результати дослідження. В сучасний період, як в повсякденному житті громадянина, так і в науковому суспільстві, все частіше вживається поняття «правова обізнаність». Так, у деяких джерелах під правовою обізнаністю розуміють поінформованість громадян щодо своїх прав та обов'язків, знання норм чинного законодавства, а також можливість реалізовувати та захищати свої права за допомогою правових механізмів.

У прикладній юридичній психології під редакцією Столяренка О. М. зазначається, що правова обізнаність – знання групою і її членами законів та інших правових настанов, як діючих, так і нових, прийнятих суб'єктами правотворчості, а також вміння орієнтуватися в них при прийнятті рішень з питань власного життя і діяльності. Цей компонент не може бути сформований раз і назавжди. Він може бути на належному рівні розвитку, якщо потрібна людям інформація постійно доводиться